

2018. - URL: <https://agronews.com/ru/ru/news/analytics/> (data obrashheniya: 29.07.2019).

7 Rynok l'na Kazahstana: rost kak po maslu [Elektronnyj resurs]. – 2018. – URL: <https://www.apk-inform.com/ru/exclusive/topic/110344> (data obrashheniya: 8.07.2019).

8 Jatchuk P.V. Sovremennoe sostojanie proizvodstva chechevicy // Zernobobovye i krupjanye kul'tury [Elektronnyj resurs]. – 2018.

– URL: <https://cyberleninka.ru/articley> (data obrashheniya: 8.07.2019).

9 Gridneva E., Kaliakparova G. Chechevica – cennaja zernobobovaja kul'tura dlja Kazahstana// Problemy agrorynka.- 2019.-№2.-S.160-166.

10 Chechevica. Novye vozmozhnosti dlja agrarijev [Elektronnyj resurs].– 2018.- URL: <http://apgazeta.kz/2018/10/19/chechevica-novy-e-vozmozhnosti-dlya-agrarijev/> (data obrashheniya: 31.07.2019).

FTAMP 68.35.37
ӨОЖ 338.439.5

ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНДАҒЫ МАЙЛЫ DAҚЫЛДАР НАРЫҒЫ

РЫНОК МАСЛИЧНЫХ КУЛЬТУР В ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

OILSEEDS MARKET IN THE EAST KAZAKHSTAN REGION

Ж.Х. КАЖИЕВА*

Э.Ф.К.

Ш.Д. ЖАЙЛАУБАЕВА

Э.Ф.К.

Шәкәрім атындағы мемлекеттік университеті, Семей, Қазақстан
zhaniya.kazhieva@mail.ru

Ж.Х. КАЖИЕВА

К.Э.Н.

Ш.Д. ЖАЙЛАУБАЕВА

К.Э.Н.

Государственный университет им. Шакарима, Семей, Казахстан

ZH.N.KAZHIEVA

C.E.Sc.

SH.D. ZHAILAUBAYEVA

C.E.Sc.

State University named after Shakarim, Semey, Kazakhstan

Андатпа. Шығыс Қазақстан облысы майлы дақылдар нарығының қазіргі жағдайы -елдегі негізгі тұқым жеткізуші, сондай - ақ май өңдеу кәсіпорындары үшін шикізат зерттелді. ШҚО май саласының 2014-2018 жж. дамуына мынадай экономикалық құрамдауыштар бойынша талдау жасалды: жалпы жинау, өнімділік, егіс алаңы, орташа жылдық өндірістік қуаттарды пайдалану деңгейі, өндіріс және тұтыну, экспорт және импорт көлемі. Өндіріс және қайта өңдеу үшін маңызды ресурстар мен шикізат көздері болып табылатын майлы дақылдар түрлері бойынша өсімдік майын өндіру көлемі ұсынылған. Облыстың май саласының негізгі проблемалары анықталды, оның қызметіне сыртқы орта факторлары, сондай-ақ оның сандық және сапалық көрсеткіштеріне елеулі әсер етеді, және оларды шешу жолдары ұсынылған. Ішкі және сыртқы өткізу нарықтарын дамыту перспективалары көрсетілген. Аймақтың және республиканың май өнеркәсібінің тиімділігін арттыру, елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге қатысты маңызды проблемаларды шешу, атап айтқанда, өндірістік циклді қалыптастыру мақсатында сапалы шикізат (май тұқымдары) алу қажеттілігі байқалады: селекция – май тұқымдарын өсіру-сақтау, қайта өңдеу. Ауыл шаруашылығы өндірушілерін сапалы тұқымдармен және қазіргі заманғы техникамен (субсидиялау, несие беру) қамтамасыз ету үшін мемлекеттік қолдау көрсетудің орындылығына; жоғары сапалы майлы дақылдар тұқымдарын өкетеу бақылауды арттыру, соңғы өнім (өсімдік майы) экспортын ынталандыруға екпін жасалған.

Аннотация. Исследовано современное состояние рынка масличных культур Восточно-Казахстанской области - основного поставщика семян в стране, а также сырья для маслоперерабатывающих предприятий. Дан анализ развития масложировой отрасли ВКО за 2014-2018 гг. по следующим экономическим составляющим: валовый сбор, урожайность, посевная площадь, уровень использования среднегодовых производственных мощностей, производство и потребление, объемы экспорта и импорта. Представлены объемы производства растительного масла по типам масличных культур, являющихся важными ресурсами и источниками сырья для производства и переработки. Выявлены главные проблемы масложировой отрасли области, на деятельность которой оказывают значительное влияние факторы внешней среды, а также ее количественные и качественные показатели, и предложены пути их решения. Показаны перспективы развития внутреннего и внешнего рынков сбыта. Отмечается необходимость получения качественного сырья (маслосемян) в целях повышения эффективности масложировой промышленности региона и республики, решения важных проблем, касающихся обеспечения продовольственной безопасности страны, в частности, формирование производственного цикла: селекция – выращивание – хранение, переработка маслосемян. Сделан акцент на целесообразность предоставления государственной поддержки для обеспечения сельхозпроизводителей качественными семенами и современной техникой (субсидирование, кредитование); повышения контроля за вывозом семян масличных культур высокого качества, стимулирования экспорта конечной продукции (растительного масла).

Abstract. The current state of the oilseed market of the East Kazakhstan region, the main supplier of seeds in the country, as well as raw materials for oil processing enterprises, have been investigated. The analysis of the development of oil and fat industry of East Kazakhstan region for 2014-2018, was conducted in the following economic components: gross yield, productivity, sown area, level of utilization of average annual production capacities, production and consumption, export and import volumes. The volumes of vegetable oil production by types of oilseeds, which are important resources and sources of raw materials for production and processing, are presented. The main problems of the oil and fat industry of the region, the activity of which are significantly influenced by environmental factors, as well as its quantitative and qualitative indicators, are identified and ways to solve them are proposed. The prospects for the development of internal and external sales markets are shown. It is noted that it is necessary to obtain high-quality raw materials (oilseeds) in order to increase the efficiency of the oil and fat industry in the region and the republic, to solve important problems related to ensuring the food security of the country, in particular, the formation of the production cycle: selection - cultivation - storage, processing of oilseeds. The emphasis is made on the appropriateness of providing public support to provide farmers with quality seeds and modern equipment (subsidies, loans); increasing control over the export of high quality oilseeds, stimulate the export of final products (vegetable oil).

Түйінді сөздер: майлы дақылдар, нарық, май саласы, өндіріс, қайта өңдеу, сақтау, тұтыну, ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер, мемлекеттік қолдау, экспорт, импорт.

Ключевые слова: масличные культуры, рынок, масложировая отрасль, производство, переработка, хранение, потребление, сельхозтоваропроизводители, государственная поддержка, экспорт, импорт.

Keywords: oilseeds, market, oil and fat industry, production, processing, storage, consumption, agricultural producers, public support, export, import.

Кіріспе. Бүгінде май саласын дамыту Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенін дамытудағы маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Соңғы жылдары аграрлық кәсіпорындарда майлы дақылдардың егіс алқаптарының тұрақты ұлғаю үрдісі байқалады, бұл басқа ауыл шаруашылығы дақылдарымен салыстырғанда оларды өсіру табыстылығына байланысты.

Қазақстанда майлы дақылдарға дәстүрлі түрде күнбағыс, рапс, соя, майлы

зығыр, қыша жатады, бұл ретте негізгі артықшылық күнбағысқа беріледі.

Майлы дақылдардың маңызын асыра бағалау қиын: күнбағыс тұқымынан май өнімдерін, түрлі консервілерді өндіру кезінде, фармацевтикалық және химиялық өнеркәсіпте шикізат ретінде қолданылатын, адамның тамақтануына қажетті май алынады [1].

Сонымен қатар, майлы дақылдарды қайта өңдеу кезінде алынатын қалдықтар мал шаруашылығында жем ретінде одан

әрі пайдаланылады. Осыған байланысты май саласы агроөнеркәсіптік кешеннің негізгі құрамдас бөліктерінің бірі ғана емес, сонымен қатар өнеркәсіптің бірқатар салалары болып табылады [2].

Соңғы 5 жыл ішінде майлы дақылдар нарығында белсендендіру аймақта өнеркәсіптік қайта өңдеу бойынша белгілі бір өндірістік қуаттардың өсуіне мүмкіндік берді.

2018 жылы кәсіпорындардың дағдарыс жағдайынан шығуының оң үрдісі байқалды. Бұл ретте, 2014 жылмен салыстырғанда тазартылған күнбағыс майын өндіруде өндірістік қуаттарды іске қосу деңгейі 12,3%-ға артып, 68,6%-ды құрады, ал жалпы республика бойынша көрсеткіш тек 40%-ға жетті.

Бұл жағдайда май саласын дамытудағы негізгі мәселе отандық шикізаттың тапшылығы, қажетті сұрыпталым және оның сапасының болуы байқалады.

Саланың майлы шикізат өндірісіне, экспорт пен импорт бағытындағы мемлекеттік саясатқа тәуелділігі тікелей кәсіпорындар қызметінің тиімділігіне көрсетіледі.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Шығыс Қазақстан облысының Май саласын дамытудың жай-күйін бағалау ретінде 2017-2021 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың мемлекеттік бағдарламасында, сондай-ақ 2018-2030 жылға арналған Қазақстанның май саласын дамытудың салалық бағдарламасында қойылған негізгі бағыттар мен міндеттер пайдаланылды.

ҚР ҰЭМ Статистика комитеті ұсынған статистикалық деректер мен есептер, ШҚО Статистика департаменті, ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің ақпараты, ШҚО ауыл шаруашылығы басқармасы, өңірдің ғылыми ұйымдардың, кәсіпорындардың әзірлемелері, сондай-ақ АӨК саласындағы жеке авторлардың монографиялық зерттеулері май саласын талдау үшін негіз болды.

Зерттеуде қойылған міндеттерге сәйкес монографиялық, экономикалық-статистикалық, аналитикалық, абстрактілі-логикалық, есептік-конструктивтік және басқа да зерттеудің әдістері қолданылды. Атап айтқанда, облыстың май саласының қазіргі жағдайын бағалау кезінде оның құрамдас бөліктерін қоса алғанда – экономикалық-статистикалық әдіс [3].

Май өнеркәсібі кәсіпорындарының өздерінің өндірістік қуаттарын барынша пайдалануды тежейтін себептер мен қызмет ету мәселелері анықталған кезде – дерексіз-логикалық және монографиялық әдістер.

Сонымен қатар, өңірдің май өндіретін және май өңдейтін кәсіпорындарының

дамуына әсер ететін факторларды бағалау кезінде жүйелеу, логистикалық және басқа да әдістер қолданылды.

Нәтижелер және оларды талқылау. Шығыс Қазақстан облысы күнбағыс тұқымының негізгі өндірушісі және өсімдік майын өндірушілер үшін шикізат жеткізуші болып табылады. Бұл ретте, облыс Қазақстан бойынша тазартылмаған барлық көлемінің 80%-дан астамын және тазартылған майдың 50%-ын өндіреді.

Өңірдің май өндіру саласы тек облыс ғана емес, Қазақстан Республикасы халқының азық-түлік өнімдеріне деген сұранысын қанағаттандыруда маңызды рөл атқаратын, сондай-ақ басқа да аралас салаларды өндіру үшін шикізатпен қамтамасыз ететін май өндіру және қайта өңдеу кәсіпорындарынан тұрады. Негізінен, кәсіпорындар өсімдік майын, майонез, маргарин өнімдерін, кір және иіс сабын шығаруға маманданған. Бұл ретте, стратегиялық тауар өсімдік майы болып табылады, оның өндірісі азық-түлік саласындағы импортты қысқарту және экспортты арттыру үшін алғышарттар жасайды (рапс майы есебінен) [4].

ШҚО-да өсірілетін негізгі майлы дақыл күнбағыс болып табылады, ол көлемі бойынша майлы дақылдар егістігінің жалпы көлемінің 90%-ын алады.

Облыста майлы дақылдарды өндіру 2014 жылдан бастап 2018 жылға дейін өсу динамикасында тұр.

Мәселен, 2014 жылы майлы дақылдар өндірісі 301,3 мың тоннаны құрады, өз кезегінде, 2018 жылы – 549,9 мың тонна (өсім 82,5%, ескертпе).

Облыс бойынша 2018 жылы күнбағыс тұқымының жалпы түсімі өңдеуден кейінгі салмақта 502,7 мың тоннаны құрап, 2014 жылмен салыстырғанда 80,5% - ға артты.

Өндірістің өсуі қарқынды, сондай-ақ экстенсивті факторлар, оның ішінде егіс алқаптары мен шығымдылығын арттыру есебінен жүргізіледі [5].

2019 жылы ШҚО ауыл шаруашылығы басқармасының мәліметі бойынша майлы дақылдарға егістік көлемі шамамен 445 мың гектарды құрап, өткен жылмен салыстырғанда 32 мың гектарға ұлғайды. Жалпы, облыс бойынша егіс алқаптарының жоспарлы өсу динамикасы байқалады.

Мәселен, 2014 жылмен салыстырғанда майлы дақылдарға арналған егіс көлемі 2018 жылы 46,4 мың гектарға (11,5%) өсті, ал күнбағыс тұқымына арналған алқап 9%-ға өсті (№1 кесте, ескертпе). Соңғысы өсімдік шаруашылығын әртараптандыру және бидайдың монополиялық өсіруден

[illegible]

арқылы дағдарыс жағдайынан шығу бойынша оң үрдіс байқалды. Атап айтқанда, 2014 жылмен салыстырғанда тазартылған күнбағыс майын өндіру 12,3%-ға артты, бұл 68,6%-ды құрады, тазартылмаған күнбағыс майының көрсеткіші 67,8%-ды құрады [6].

Жалпы, талданып отырған кезеңде (2014-2018 жыл) облыс бойынша өсімдік майын өндіру 22,2%-ға артып, 2018 жылы 181 мың тоннаға жетті.

Сонымен қатар, өсімдік майларына төлем жасауға қабілетсіз сұраныс, сапалы шикізат тапшылығы және шетелдік кәсіпорындар тарапынан жоғары бәсекелестік май өнеркәсібі кәсіпорындарының өздерінің өндірістік қуаттарын барынша іске қосуына теріс әсерін тигізуде.

Өңірдің ең ірі кұнбағыс майын өндірушілердің бірі "Май" АҚ болып қала береді, ол жылына 350 мың тоннаға дейін шикізат өндеуге қабілетті.

1 кесте – ШҚО май саласының 2014-2018 жылдар дамуының талдауы

Ескерту: ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректерін пайдалана отырып есептелген

ретте, "Май" АҚ өз қуаттарын жергілікті шикізатпен 80%-ға, басқалары 50-70%-ға ғана жүктеу мүмкіндіктері бар [7].

"Заречное", "Аскан", "Алтын той" сауда маркасының тазартылған иісі кетірілген күнбағыс майын өткізудің негізгі басымдығы

Қазақстан аумағы болып табылады. Бұл ретте ішкі өткізу нарығында отандық өнімнің айтарлықтай сұранысы қарастырылуда.

Отандық майлы дақылдарды қайта өңдеушілер үшін негізгі мәселелер тұқымдық материал өнімділігінің төмен деңгейіне байланысты шикізат тапшылығы, жалпы аз жинау, сондай-ақ май тұқымдарын шетелге қарқынды шығару болып табылады.

Атап айтқанда, Тәжікстан мен Өзбекстан Республикаларының компанияларына экспортқа жеткізілетін ШҚО өнімдерінің 40%-ға дейін, Ауғанстанның 20%-ға дейін айналымы келеді. Мысалы, "Темпиро" ЖШС клиенттері шет елдердің ірі компаниялары болып табылады. Қазіргі уақытта кәсіпорын Түрікменстан, Қырғызстан және Қытай серіктестерімен ынтымақтастықтамытуға мүдделі [8].

Шектес елдерге шикізаттың жаппай экспорты май тұқымына баждың болмауына байланысты, бұл парадоксалды жағдайдың туындауына әкеп соғады: елде шикізаттың жеткілікті саны өндіріледі; тек 40%-ға ғана тиелген жеткілікті қайта өңдеу қуат-

тары бар. Өз кезегінде көрші мемлекеттер, мысалы, Өзбекстан мен Қытай ішкі қайта өңдеу үшін преференциялар жасап, Қазақстаннан май тұқымдарын импорттауды белсенді түрде арттыруда [9].

Бұл жағдай отандық қайта өңдеуші кәсіпорындар үшін қиын жағдай туғызады: бір жағынан – май тұқымдары экспортының әлсіз бақыланатын жағының өсуі; екінші жағынан – тоқтап тұрған өндірістер мен жинақталатын шығындар.

Қазіргі уақытта облыс өндірушілерінің басты бәсекелесі Ресей болып табылады, 2018 жылы жануар немесе өсімдік тектес май импортының көлемі 1 634,5 мың АҚШ долларын құрады, бұл 2017 жылғы импорт көлемінен 2 есе артық (2 кесте). Сонымен қатар, Ресейге экспорт айтарлықтай қысқарды, 2017 жылы жануар немесе өсімдік тектес май экспортының көлемі 81,7 мың АҚШ долларын құрады. Өз кезегінде, 2018 жылы бұл көрсеткіш 15,2 мың АҚШ долларына дейін, іс жүзінде 5,5 есеге төмендеді.

2 кесте – ЕАЭО елдері бойынша ШҚО-ның жануар немесе өсімдік тектес майларының экспорты мен импорты, мың АҚШ доллары

Тауар атауы	Экспорт		Импорт	
	2017ж.	2018ж.	2017ж.	2018ж.
Жануар немесе өсімдік тектес майлар, мың АҚШ доллары, оның ішінде	146,8	15,2	795,9	1 634,5
Межелі елдер бойынша				
Ресей	81,7			
Қырғызстан	65,1	15,2	795,9	1 634,5
Ескерту: ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің авторларының деректері негізінде есептелген				

Біздің ойымызша, ресейлік өндірушілермен жоғары бәсекелестікті, темір жол тарифтерін арттыруды және тұрақсыз валюта бағамын майлы дақылдардың экспортын тежейтін негізгі мәселелер деп атауға болады.

Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету және елдің экспорттық әлеуетін арттыру мақсатында май кәсіпорындарының өндірістік қуаттарын тиеу үшін шаралар қабылдау қажет.

Мәселен, өндірістік циклді қалыптастыру және қамтамасыз ету: селекция – өсіру – сақтау, сондай-ақ май тұқымдарын өңдеу. Ауыл шаруашылығы өндірушілерін сапалы тұқымдармен және қазіргі заманғы техникамен қамтамасыз етуде мемлекттік қолдау көрсету (субсидиялау, несие беру), майлы дақылдардың сапалы тұқымдарын шығаруға бақылауды жүзеге асыру, сондай-ақ түпкілікті өнім (өсімдік майы және басқалар) экспортын ынталандыру.

Тұжырымдар.

1. Шығыс Қазақстан облысының май саласы тек облыс ғана емес, Қазақстан Республикасы халқының азық-түлік өнімдеріне деген сұранысын қанағаттандыруда маңызды рөл атқарады, сондай-ақ өндіріс үшін басқа салаларды шикізатпен қамтамасыз етеді. Облыс ҚР бойынша тазартылмаған барлық көлемінің 80%-дан астамын жә-не тазартылған майдың 50%-ын өндіреді.

2. ШҚО май саласының қазіргі жағдайын зерттеу жалпы облыс бойынша майлы дақылдар өндірісінің жоспарлы ұлғаю динамикасы байқалатынын айтуға мүмкіндік береді.

Өндірістің өсуі қарқынды, сондай-ақ экстенсивті факторлар, оның ішінде егіс алқаптары мен шығымдылығын арттыру есебінен жүргізіледі.

3. Сонымен қатар, отандық қайта өңдеушілер үшін негізгі мәселелер тұқымдық материал өнімділігінің төмен деңгейіне

байланысты шикізат тапшылығы, жалпы аз алым, сондай-ақ сапалы май тұқымдарын шетелге қарқынды шығару болып отыр.

Бұл жағдай май өнеркәсібі кәсіпорындарының өндірістік қуаттарын іске қосу тиімділігіне теріс әсер етеді.

4. Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету, сондай-ақ елдің экспорттық әлеуетін арттыру мақсатында май кәсіпорындарының өндірістік қуаттарын тиеу үшін шаралар қабылдау қажет. Бұл ретте шикізат экспортына кедендік баж салығын арттыру, белгілі бір квоталарды енгізу, субсидия беру және сапалы май тұқымдарын өндіруді ынталандыру үшін шаруа қожалықтарына мемлекеттік қолдау көрсету қажет.

Әдебиеттер тізімі

1 Долголюк И.В., Терещук Л.В., Трубникова М.А., Старовойтова К.В. Растительные Масла – Функциональные Продукты Питания // Техника и технология пищевых производств. –2014. -№ 2. – С.35-37.

2 Евстигнеева Р.П., Звонкова Е.Н., Серебренникова Г. А. и др. Химия липидов.– М.: Химия, 1983. –296 с.

3 Субботина М.А. Химия жиров: учебное пособие. – Кемерово: КемТИПП, 2008. –148 с.

4 Сакенова Б.А., Темирова И.Ж. Обеспечение рынка Казахстана масложировой продукцией. Состояние и перспективы // Агрофо.-2019.-№108.-С. 35-39.

5 Бананов М.И., Шеремет А.Ф. Теория экономического анализа. – М.: Финансы и статистика, 1985. – 150 с.

6 Горелова И.Е. Конкурентоспособность продовольственных товаров.– Липецк: БУ КЭП, 2011. – 84 с.

7 Рахметов Б.А., Касымбекова Д. М. Современное состояние и тенденции развития масложировой промышленности в Казахстане // Экономика промышленности.- 2013.- №3.- С.23-25.

8 Саутпаева Ш.Е. Некоторые аспекты инновационной деятельности предпринима-

тельских структур масложировой отрасли агропромышленного комплекса // Вестник Карагандинского университета.- 2006.- №4.- С. 31-33.

9 Боткин О., Сутыгина А., Сутыгин П. Аргументы к методике определения уровня продовольственной независимости // АПК: экономика, управление.- 2016.- №3.- С. 22-30.

Әдебиеттер тізімі

1 Dolgoljuk I.V., Tereshhuk L.V., Trubnikova M.A., Starovojtova K.V. Rastitel'nye Masla – Funkcional'nye Produkty Pitaniya // Tehnika i tehnologija pishhevyyh proizvodstv. – 2014. -№ 2. – S.35-37.

2 Evstigneeva R.P., Zvonkova E.N., Se-rebrennikova G. A. i dr. Himiya lipidov.– M.: Himiya, 1983. –296 s.

3 Subbotina M.A. Himiya zhиров: uchebnoe posobie. – Kemerovo: KemTIPP, 2008. –148 s.

4 Sakenova B.A., Temirova I.Zh. Obespechenie rynka Kazahstana maslozhировой produkciej. Sostojanie i perspektivy //Agroifo.- 2019.-№108.-S. 35-39.

5 Bananov M.I., Sheremet A.F. Teorija jekonomicheskogo analiza. – M.: Finansy i statistika, 1985. – 150 s.

6 Gorelova I.E. Konkurentosposobnost' prodovol'stvennyh tovarov. – Lipeck: BUKJeP, 2011. – 84 s.

7 Rahmetov B.A., Kasymbekova D.M. Sovremennoe sostojanie i tendencii razvitija maslozhировой promyshlennosti v Kazahstane // Jekonomika promyshlennosti. - 2013. - №3.- S.23-25.

8 Sautpaeva Sh.E. Nekotorye aspekty innovacionnoj dejatel'nosti predprinimatel'skih struktur maslozhировой otrasli agropromyshlennogo kompleksa // Vestnik Karagandinskogo universiteta.-2006.-№4.-S. 31-33.

9 Botkin O., Sutygina A., Sutygin P. Argumenty k metodike opredelenija urovnja prodovol'stvennoj nezavisimosti //APK: jekonomika, upravlenie. – 2016. - № 3 . – С. 22-30.